

ASTANA

AQSHAMY

Тарих төрінен орын алған

Кейінірек Шыңғысхан ұрпақтары бірнеше рет шабуыл жасап, Шам, Бағдад, Алеппо секілді қалаларды қиратып, адамдарын өлтіріп, елді қан қақсатқан кезде де Бейбарыс бірінші кезекте халық жағдайын ойлайтын көпшіл мінезін молынан көрсетті. Алдымен ешқашан жеңілмеген Құлағу армиясына тосқауыл қойып, қалайда бетін қайтарып, шама жетсе тізе бүктіру керек деп есептеді. Сол себепті нағыз шешуші айқасқа даярланды. Оның аяғы немен аяқталарын әуелде өзі де шамалай алмаған болар, өйткені ол уақытта Шыңғысхан ұрпақтары оңтүстік пен солтүстікте, батыс пен шығыста – қысқасы барлық жерлерде жеңіске жетіп, өрлік танытып тұрған кез еді. Тіпті сұлтан Құтыздың өзі де әуелде бұл шайқасты бастауға жүрексінгені, тағы да әскери кеңеске салып, көбірек ақылдасу керектігін айтқанын бірқатар тарихи деректер дәлелдейді. Бұл тарихта жазылып қалған, 1260 жылы болған Айн-Жалут шайқасы еді, соғыс барынша кескілескен шайқасқа ұласса да, ақыр аяғында бас қолбасшы Бейбарыс бастаған жасақтың толық жеңісімен аяқталған болатын. Содан кейін сұлтан тағына отырған соң, ең алдымен қолға алғаны – Шам мен Бағдад аймағындағы қираған қалаларды қайта қалпына келтіріп, бұзылған үйлерді жөндетті, қарапайым халықтың төгілген көз жасын тезірек құрғатуға қам жасады. Сонымен қабат, осы шаһарлардағы ел сыйынған, Жаратушыға бас иген қасиетті орындар – қираған мешіттерді қалпына келтіру жұмысын жандандырды, ел ұсталарын осы қайырымы мол іске жұмылдырды. Оның бұл жұмысы қара халықтың ойынан шықты, жаңадан сайланған сұлтанды одан бетер жақсы көріп, барынша қолдау жасай бастады.

Бейбарыс сұлтан таққа отырған он жеті жыл (1260-1277) ішінде имандылық пен ізгілік бағытында көптеген игі істерге бастамашы болғанын ерекше қадап айтуға болады. Айталық, ол араб әлеміндегі ең қасиетті қалалар – Мекке мен Мединадағы сыртқы және ішкі жағдайы көнеріп, бірте-бірте ескіре бастаған қос негізгі мешіттерді (әл-Харам және Пайғамбар мешіттері) күрделі жөндеуден өткізіп берді. Тек ол ғана емес, Иерусалимдегі әл-Ақса мен Құббат ас-Сахраны да күрделі жөндеуден өткізуге пәрмен жасады. Кезінде Фатимидтердің қолдауымен салынған, кейін Аюбиттер билікке келгенде жабылып қалған әл-Асқар мешітін де қайтадан безендіріп, іске қосты. Каирде өзі басшы болып, тікелей қолдау көрсетіп салдырған үлкен мешіт құрылысы тағы бой көтергенін атап айтуға болады. Осының бәрін де Бейбарыс өте ақылдылықпен жүзеге асырып, араб әлеміндегі бұрыннан қалыптасқан діни-имани қалыпты бұзбай, кейінгі ұрпаққа шарапаты тиер өнегелі шаруаны жалғастырып бақты.

Әлбетте, осындай игі істерді сұлтан Бейбарыс жалғыз өзі атқарды деуден аулақпыз. Бұл арада сол кезеңде тақта отырған Құтыз

сұлтанның да тілін таба біліп, әрбір иманды іске қолдау көрсетуіне көндіре алғандығында. Ал жас кезден қарулас досы, атты әскер қолбасшысы Қалауын екеуінің арасындағы байланыс жайынан көп айтуға болады. Олар бір-бірін өте жақсы түсінді, біріне-бірі үнемі қолдау көрсетті. Екеуінің қарым-қатынасын Исатай мен Махамбет достығындай деп айтуға болады. Бұл жерде де әскери шені Қалауыннан сәл жоғары бола тұрса да, досының қас-қабағына қарап, қандай шабуыл не қорғаныс болса да, ақылдасып отыратын қасиеті арқылы өзіне баурап алғанын аңғару еш қиын емес. Содан да болар, Бейбарыс өзінің ұлы Берке ханға Қалауынның қызы Газияны жастай атастырып, ертерек құда түсуі де көп нәрсені мағлұмдай алады. Жалпы, Бейбарыс–Қалауын достығы, олардың бір-біріне адалдығы жайлы алдағы уақытта бөлек еңбектер жазылуы керек деп есептейміз.

Өзі сұлтан тағына отырған кезде туған топырағын да ұмытпай, Алтын орданы билеп тұрған Жошы ханның үшінші ұлы Берке ханмен тығыз байланыс орнатып қана қоймай, оны да ислам әлеміне тартты. Кеудесіне имандылық сезімінің дәнін шашты. Ықыласын оятты. Соның себебімен Берке хан Шыңғыс тұқымынан ең алғашқы болып ислам дінін қабылдады. Берке мен Бейбарыстың расымен де достық пейілмен араласқанын бір ғана дерекпен шегелеп өтуге болады. Құлағу жасағы араб елдеріне жасаған қанды жорыққа Бейбарыс бастаған мәмлүктердің қарсы тұруы мен жеңіске жетуіне хан Берке де тиісті көмек көрсеткені тарихи деректерде көрсетілген. Өз бауырын қолдамай, Қыпшақ даласының сайыпқыранына қол ұшын беруіне не себеп? Біріншіден, Беркенің, ақылға салып қарасаңыз, расымен де достық деген асыл ұғымды бәрінен де жоғары қоюы деп түсінген орынды. Екіншіден, Құлағудың қанішерлік жорығын ішімен де, сыртымен де қолдағысы келмегені.

Жалпы, достық дегеннен шығады, бұл жерде ерекше тоқтала кететін жайт бар. Бейбарыс сұлтанның Қыпшақ даласын билеуші – Алтын орда ханы Беркемен әуелі хат арқылы байланыс орнатып, соңынан бір-бірін терең түсініскен ел басшылары болуы – ең алдымен Бейбарыстың бойындағы дипломатиялық қабілеттің ерекше екендігінен хабар береді. Хан Беркенің сол уақыттарда атағы дүрілдеп тұрғаны, Қыпшақ даласынан да шығып, бүкіл айнала аймақтарға әмірін жүргізе бастаған тұсында көңіл оябын тауып, араға достық жол сала білуі – арнайы зерттеп жазуға болатын тақырып. Бұл тақырыптың қазіргі уақытта маңызды болатыны – Қыпшақ даласындағы түркілер билігін Мысыр-Шам өңіріндегі арабтар билігімен жақындатқаны, қандас туыстықтан діндес туыстыққа даңғыл жол ашқаны және осы шаруаға Шыңғыс тұқымының ұрпақтарын да бейбіт жолмен тартқандығы. Тұтас бір империяны ашса алақанында, жұмса жұдырығында ұстап отырған хан қалайша ата-бабасы ұстанған діннен бас тартып, ислам дінін қабылдады? Өзімен аталас-қандас бауыры Құлағу Төлеулының араб

аймағына жасаған қанды жорықтарын қолдамай, тіпті ашық қарсы тұрып, бұл ұрыстарда Мысыр-Шам сұлтаны Бейбарыс жағына шығуының тағы қандай себептері бар? Берке хан мен сұлтан Бейбарыстың арасындағы қыл өтпестей достық қалай және қандай негіздермен қалыптасты? Міне, осы саланы тереңірек қауза бастасақ, тағы да Бейбарыс сұлтанның адами бейнесі тұлғалана түседі. Тағы да айта кеткіміз келеді, хан Берке мен Бейбарыс сұлтан арасындағы өнегесі мол достық қарым-қатынас жайы да өзінше терең тақырыпқа сұранып тұр.

Сөз ретіне қарай тағы бір жағдаятты да тілге тиектеп өткіміз келеді. Бірқатар деректерде сұлтан Бейбарыс таққа отырған соң, өзі туған Қыпшақ даласына арнайы келіп кеткен деп көрсетеді, ал басқа зерттеушілер оны аңызға балайды. Хан Берке мен сұлтан Бейбарыс өте тығыз қарым-қатынаста болғанын жоғарыда айтып өттік, олай болса екеуі өмірінде бір рет болса да кездескен бе? Жоқ, сол хат-хабар арқылы ғана тілдесіп жүре берген бе? Тағы да жауабы жоқ сұрақ!

Осы жерде айта кетпеске болмайды, көптеген деректерде Бейбарыс хан Беркенің қызына үйленген, содан тақ мұрагері болған ұлы Берке хан туған делінеді. Ал бірқатар мәмлүктанушылар бұл деректі жоққа шығарады, Шыңғысхан ұрпақтарының үздіксіз шабуылынан бас сауғалап, Хорезмшахтан Мысыр топырағына қашып келген Береке деген кісінің қызына үйленген, кішкентай Берке хан содан туған, алайда хан Беркенің құрметіне есімін солай атаған деп көрсетеді. Қайсысы ақиқатқа жақын? Алдағы уақытта тарихшы-зерттеушілеріміз аражігін ажыратып берер кезекті бір түйткіл осы!

Бейбарыс сұлтанның руханият саласындағы елеулі еңбектері қандай? Ол Дамаск шаһарында алғаш рет аз-Захирия атты үлкен кітапхана құрылысын бастап, оны аяқтап, онда дүние жүзінің ең таңдаулы кітаптары мен сирек қолжазбаларды жинақтады. Солайша ондағы кітаптар мен қолжазбалар саны мейлінше молыға түсті, ізденушілер үшін қолайлы орын еді, тек өз қаласы емес, көрші жатқан елдер де кітапханадағы бай рухани мұралармен танысуға ағылып келе бастады. Ғалымдар, ойшылдар, ғұламалар кітапхананың тұрақты қонағына айналды. Біздің ойымызша, осы әз-Захирия кітапханасындағы бай қолжазба мұраларын ыждағаттылықпен зерттесе, Мәмлүктер мемлекеті мен Алтын орда арасындағы дипломатиялық, ғылыми және мәдени байланыстар жайынан құнды деректер де табылып қалар. Бұл жайынан өз кітабында Қайрат Лама-Шәріп те атап көрсетіпті. Бұл ойға өз тарапымыздан қосарымыз – тап осы Дамаскіде оныншы ғасыр ширегінде біздің ұлы бабамыз, әлемнің екінші ұстазы атанған Әбу Насыр әл-Фараби өмір сүріп, өзінің аса құнды трактаттарын жазды. Ол еңбектерінің көбісі, әрине, өз заманында кітап болып басылмай, қолжазба күйінде сақталып қалғаны да белгілі. Егер осы көне кітапхана қорын тағы бір сүзгіден өткізсе, онда ғұлама бабамыздың да әлі

жарыққа шықпаған аса бағалы еңбектері табылып қалар ма еді деген үміт оты қылаңдайды.

Сұлтан Бейбарыс өз заманында пошта байланысын да жолға қойып, оны барынша дамытты. Өзі арнайы таңдаған қыпшақ шабандоздары бүкіл араб өңіріндегі қатар жатқан қалаларға құпия хаттар тасыды. Ал кейде Мысырдан алыс шалғайдағы, айталық 1800 шақырым жерде жатқан Евфрат өзені жағалауы бойында болып жатқан шайқас туралы алты күнде (өзгелер айлап хабар ала алмаған) хабар алып отырған. Тіпті хат-хабар жеткізу мен жауап алып отыруға асыранды құстарды да үйретіп, керегінше пайдалана білген деседі. Демек, түркілер мен араб әлемінде алғашқы пошта байланысы Бейбарыс сұлтан билік құрған кезде пайда болып, барынша өркен жайды деуге негіз бар.

Оның заманында кейбір қасиетті сөздер мен уағыздарды тасқа қашап жазу өнері пайда болады. Мұны арабтардың өзі де мойындап, «мұндай тасқа таңбалап жазуды бізге мәмлүктер алып келді» деп атап жазды да. Осылайша, араб елдерін билеген бабамыз тек қана сұлтан болып, тақтың айналасына қамалып қалған жоқ, қайта сол билік орнын пайдалана отырып, асыл дінімізді теріс пиғылды әсіредіншілдерден қорғады, қасиетті мешіттерді қадірлеуді үйретті, халықтың иманды, адал, шыншыл болуына негіз қалады.

Әл-Асқар мешітінің бас имамы шейх доктор Ахмед ат-Тайеб былай деп жазыпты: «...Ислам әлемі пана етушіге, қорғаушыға зәру болған кезеңде бабаларыңыз Сұлтан Бейбарыс бүкіл мұсылман қауымын қамқорлығына алып, Мекке мен Мәдинаны жаудан қорғап қалды...» (Қайрат Лама-Шәріптің кітабында).

Тарихтың мынадай сабағы бар. Өз заманында гректің екі ойшыл-философы Платон мен Аристотель дін тақырыбында ұзақ пікір таластырып, бірі дінді философиядан тыс деп, екіншісі дінді философияның бір бөлігі деп қарастырып, бірақ бір тоқтамға келе алмай, арада бірнеше ғасыр өткенде ұлы бабамыз Әбу Насыр әл-Фараби дін философияның сыртында тұрса да, ішінде тұрса да, бәрібір халық жүрегіне берік орныққан биік ұғым екенін дәлелмен түйіндемеуші ме еді. Бейбарыс бабамыз да дін тармақтарын халықтық мәдениетпен, мәдениетті діни түсінікпен астастыра отырып, екеуінің бірлігі бар жерде мемлекет пен халық арасында жаймашуақ заман орнайтынын, бірлік пен береке орын алатынын сөзімен де, ісімен де дәлелдеп өтті.

Қысқасы, сұлтан Бейбарыс Мысыр мен Шам шаһарларын басқарған он жеті жыл ішінде көптеген игілікті істерге ұйытқы болып, әсіресе адамзаттың жан әлемін тазартуға қызмет ететін руханият саласын шырқау биікке көтеріп кетті.

Біз өз тарапымыздан айтарымыз – соңғы жеті-сегіз жылда Бағдад--Мысыр-Шам-Алеппо аймағында өмір сүріп, артына 200-ге таяу әр салаға арналған тарқаттарын қалдырған Әбу Насыр әл-Фараби бабамыз жайынан ізденіп, бірқатар ғылыми және әдеби шығармалар жазған едік.

Сол еңбектерге материал жинақтау барысында Сұлтан Бейбарыс бабамыз жайлы да көптеген қызғылықты, қазақ оқырмандары түгел біле бермейтін деректерге көзіміз түскен-ді. Енді сол деректерге сүйене отырып, Бейбарыс сұлтан мен Берке ханның арасындағы тығыз байланыс жайын қозғаған драмалық туындыны аяқтап отырмыз. Егер қызығушылық байқататын театр ұжымы табылып жатса, ұсынуға әзірміз!